

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

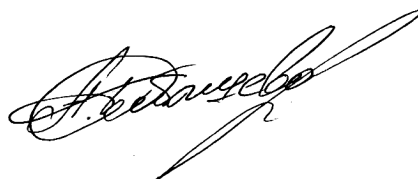
БАНТИШЕВА ОЛЕКСАНДРА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 159.923.5:159.922

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ОСІБ
ЮНАЦЬКОГО ВІКУ, СХИЛЬНИХ ДО ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному авіаційному університеті, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
Бондарчук Олена Іванівна,
ДВНЗ «Університет менеджменту освіти»,
завідувач кафедри психології управління.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, доцент
Співак Любов Миколаївна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
професор кафедри теоретичної та
консультативної психології,
факультет психології.

кандидат психологічних наук
Колісник Людмила Олексіївна,
Сумський державний університет,
практичний психолог кафедри психології,
політології і соціокультурних технологій

Захист відбудеться 28 листопада 2017 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Із дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано 27 жовтня 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасна стратегія навчання та виховання підростаючого покоління спрямована на гармонійний розвиток особистості, створення сприятливого освітнього середовища для розкриття та реалізації особистісного потенціалу всіх суб'єктів освітнього процесу.

Водночас одним із негативних наслідків життя в умовах соціально-економічних змін є підвищення рівня віктимізації населення, зокрема, осіб юнацького віку. При цьому несприятливий розвиток особистості юнака внаслідок гострих і часто невирішених суперечностей цього віку, труднощів міжособистісних взаємовідносин і способів адекватного відреагування на провокуючі ситуації може привести до тих чи інших проявів віктимності, які, закріпившись, перетворюються в індивідуальну віктимність як якість особистості, що сприяє перетворенню її в жертву за певних життєвих обставин (В. Полубінський, А. Ситковський та ін.). Це утруднює, а подекуди й унеможлиблює розв'язання актуальних для осіб юнацького віку завдань набуття самостійності, вступу в доросле життя, їх самовизначення.

Прояви віктимності є проблемою й для самого юнака, оскільки його психіка є ще недостатньо зрілою для самостійного подолання такого виду труднощів. Невміння адекватно оцінити свій стан, «соціальна сліпота», що пов'язані з відсутністю життєвого досвіду, можуть привести юнака до орієнтації на «легке життя» за принципом «отримай від життя все», юнацького радикалізму тощо (Т. Складарова та ін.), неадекватної самооцінки (Л. Співак та ін.), високого рівня тривожності та агресивності, емоційно-вольової нестійкості та, відповідно, готовності стати «жертвою» (О. Дьяченко та ін.).

Серед проявів віктимності виокремлюють, зокрема, труднощі у переживанні власних емоцій, схильність брати на себе відповідальність за почуття та стани іншої людини (Є. Змановська, Ю. Клейберг, І. Малкіна-Пих, Б. Уайнхолд та ін.), що дозволяє висунути припущення про специфічні психологічні особливості прояву емоційного інтелекту осіб, схильних до віктимної поведінки.

Слід зазначити, що проблема емоційного інтелекту досліджувалася вітчизняними (С. Дерев'янка, Н. Коврига, Л. Колісник, Е. Носенко, О. Саннікова, М. Смільсон та ін.) та зарубіжними (Р. Бар-Он, Д. Гоулман, Д. Карузо, Д. Люсін, Дж. Мейер, П. Селовей та ін.) науковцями в контексті сприйняття та розуміння емоцій, управління ними, розвитку здатності справлятися та протистояти тиску навколишнього середовища, емпатії, самоконтролю тощо.

Вивчався взаємозв'язок емоційного інтелекту з соціальною та комунікативною компетентністю, самоактуалізацією, тривожністю особистості (І. Андреева, С. Максименко, Т. Чебикіна та ін.), інфантильністю (М. Одинцова, А. Спірна та ін.), зі ступенем диференціації особистого досвіду переживань емоційних станів (В. Овсяникова, Д. Люсін та ін.), духовним розвитком, дефіцит якого трактувався як фактор віктимності особистості (С. Кучинська та ін.). Досліджено окремі складові емоційного інтелекту девіантної особистості (І. Ветрова, М. Одинцова, М. Шумілкіна та ін.).

З іншого боку, різноманітні аспекти проблеми віктимності особистості були предметом уваги дослідників, насамперед, у галузі кримінології при дослідженні

взаємозв'язку злочинця та жертви злочину (В. Полубінський, В. Романов, А. Ситковський, Л. Франк та ін.). Психологічні проблеми віктимності досліджувалися вітчизняними (О. Бовть, О. Бондарчук, Т. Вакуліч, Н. Максимова, С. Гиренко та ін.) та зарубіжними (Г. Гентинг, Б. Грейсон, Г. Клейнфеллер І. Малкіна-Пих, Б. Мендельсон, К. Міядзава, Д. Рівман та ін.) авторами. Велику кількість робіт присвячено профілактиці та корекції девіантної поведінки підлітка, у тому числі, віктимної (С. Белічева, Н. Волянчук, Є. Змановська, Ю. Клейберг, Г. Ложкін, А. Мудрик, Р. Овчарова та ін.).

Разом з тим, психологічні особливості емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки, попри всю актуальність, не виступали предметом спеціального дослідження. Натомість їх вивчення дозволить установити взаємозв'язок між емоційним інтелектом і готовністю особистості ставати жертвою обставин й оточуючих, розробити психологічно обґрунтовані програму й методичні рекомендації щодо розвитку емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки.

Отже, соціальна й практична значущість та недостатня розробленість проблеми зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: «Психологічні особливості емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри педагогіки та психології професійної освіти Навчально-наукового Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету в рамках науково-дослідної теми «Психолого-педагогічні умови реалізації компетентнісної парадигми освіти у ВТНЗ» (наказ № 24 / 12.02.02, 2013–2015 рр.).

Тема дисертаційної роботи затверджена вченою радою Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету (протокол № 1 від 14 січня 2013 р.) та узгоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук НАПН України (протокол № 2 від 26 березня 2013 р.).

Об'єкт дослідження: емоційний інтелект осіб юнацького віку.

Предмет дослідження: психологічні особливості емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати й експериментально дослідити психологічні особливості емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки; розробити та апробувати програму його розвитку.

В основу дослідження покладено *припущення* про те, що емоційний інтелект осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки, характеризується рядом психологічних особливостей, які зумовлюють труднощі у переживанні власних емоцій, розумінні як власних почуттів і станів, так і почуттів інших людей; а його розвиток у спеціально організованому психологічному навчанні юнаків і юнок з урахуванням виявлених особливостей сприятиме зменшенню в них схильності до віктимної поведінки.

Відповідно до мети й висунутої гіпотези були поставлені такі **завдання дослідження:**

1) виокремити наукові підходи до вивчення проблеми психологічних особливостей емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки;

2) обґрунтувати взаємозв'язок емоційного інтелекту та схильності особистості до віктимної поведінки в юнацькому віці;

3) емпірично виявити психологічні особливості емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки;

4) обґрунтувати, розробити й апробувати програму розвитку емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки, з урахуванням виявлених особливостей; підготувати методичні рекомендації психологам щодо її впровадження.

Для розв'язання поставлених завдань використовувались такі **методи дослідження**: а) *теоретичні* – аналіз, систематизація, порівняння та узагальнення даних теоретичних й експериментальних досліджень, теоретичне моделювання та ін.; б) *емпіричні* – спостереження; бесіда, психодіагностичні методи: анкетування, тестування, психологічний експеримент (констатувальний і формувальний); в) *статистичні* методи: кореляційний, дисперсійний, кореляційно-регресійний аналіз; опрацювання статистичних даних проводилося за допомогою комп'ютерної програми SPSS (версія 17.0).

На різних етапах дослідження було використано такі *діагностичні методики*: а) з метою виявлення схильності осіб юнацького віку до віктимної поведінки «Тест схильності до віктимної поведінки» (О. Андроннікова); б) з метою визначення загального і парціальних показників емоційного інтелекту «Тест на емоційний інтелект» (Тест EQ, Н. Холл); в) з метою виявлення індивідуально-психологічних і соціально-психологічних чинників, що зумовлюють особливості емоційного інтелекту особистості, схильної до віктимної поведінки: особистісний опитувальник ЕРІ (Г. Айзенк), «Маскулінність-фемінінність» (С. Бем), шкала пошуку відчуттів (М. Цукерман), опитувальник самоствалення (В. Столін, С. Пантілеев), тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО, Д. Леонтєв), тест на міжособистісну залежність (Р. Гіршфільд, адаптація О. Макушиної), шкала сугестивності (О. Елісеєв), методика суб'єктивного почуття самотності (Д. Рассел, М. Фергюсон), опитувальник «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» (Д. Олсон, Дж. Портнер та І. Лаві, в адаптації М. Перре).

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося впродовж 2012–2016 рр. на базі Національного авіаційного університету, Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Національного транспортного університету. У ньому взяли участь 438 осіб юнацького віку, віком від 17 до 21 року.

Наукова новизна та теоретичне значення дисертаційного дослідження полягають в тому, що:

- *вперше*:

- визначено сутність поняття «емоційний інтелект осіб юнацького віку» як особистісного утворення, що забезпечує значне розширення кола чинників, здатних викликати емоційний відгук; емоційну забарвленість особистісно-значущих

відносин юнаків і юнок (морально-етичних почуттів, потреби в дружбі й любові), підвищення їх самоконтролю та саморегуляції;

- виявлено психологічні особливості емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки, зокрема, його зв'язок із окремими її різновидами (схильністю до агресивної, саморуйнівної, некритичної та гіперсоціальної поведінки); встановлено особливості складових емоційного інтелекту (емоційної обізнаності, управління власними емоціями, самомотивації емпатії, розпізнавання емоцій інших людей) юнаків і юнок, схильних до віктимної поведінки осіб; показано, що психологічні особливості емоційного інтелекту осіб, схильних до віктимної поведінки, зумовлені рядом індивідуально-психологічних (тип темпераменту, тип гендерної ідентичності, потреба у нових враженнях, самооцінка і самоствалення, ступінь управління власним життям) та соціально-психологічних (почуття емоційного благополуччя і захищеності, що пов'язані з кліматом у сім'ї, міжособистісна залежність, сугестивність, почуття самотності) чинників;

- обґрунтовано, розроблено та апробовано програму розвитку емоційного інтелекту осіб юнацького віку з урахуванням визначених психологічних особливостей;

- *уточнено, поглиблено та розширено* уявлення про сутність понять «емоційний інтелект», «схильність до віктимної поведінки»; «схильність до віктимної поведінки осіб юнацького віку»;

- *набули подальшого розвитку* положення про вікові особливості осіб юнацького віку; емоційний інтелект; психологічні механізми та чинники попередження схильності до віктимної поведінки в юнацькому віці.

Практичне значення роботи полягає в тому, що: матеріали дисертаційного дослідження психологічних особливостей емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки; апробований пакет психодіагностичних методик для визначення особливостей та чинників емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки, одержані емпіричні результати, а також програма й методичні рекомендації щодо розвитку емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки, можуть бути використані викладачами, психологами, соціальними педагогами психологічних служб різних закладів освіти та вищих навчальних закладів для їх практичної роботи з юнаками та юнками з метою діагностики та розвитку емоційного інтелекту серед осіб юнацького віку та зниження схильності до віктимної поведінки. Матеріали дослідження також можуть бути використані у змісті таких дисциплін у ВНЗ, як «Вікова та педагогічна психологія», «Психологія особистості», «Психологія девіантної поведінки», «Соціальна психологія» тощо.

Особистий внесок здобувача. У статті «Емоційний інтелект як чинник попередження схильності до віктимної поведінки осіб юнацького віку та особливий чинник якісного існування особистості», яка написана у співавторстві з О. Бондарчук, автором визначено сутність емоційного інтелекту як вагомого чинника якісного життя особистості, обґрунтовано його зв'язок з рядом особистісних якостей, що можуть зумовити схильність до віктимної поведінки.

Розробки та ідеї, що належать співавтору, у дисертаційному дослідженні не використовуються.

Апробація та впровадження результатів дисертаційного дослідження. Основні положення дисертації доповідались та отримали схвалення на: 12 Міжнародних конференціях; 5 Всеукраїнських конференціях та на засіданнях кафедр педагогіки і психології професійної освіти НАУ.

Результати дослідження *впроваджено* в Центральному інституті післядипломної педагогічної освіти ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» (довідка № 19-03/27 від 03.10.2016 р.), Центрі практичної психології та соціальної роботи Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 752 від 03.10.2016 р.), Національному транспортному університеті (довідка № 2313/05 від 11.10.2016 р.), ВНЗ «Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького» (довідка № 234 / 03-а від 19.09.2016 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення дисертаційного дослідження й висновки відображено у 21 наукових публікаціях, серед яких 7 статей у фахових виданнях України, у тому числі 2 – у виданнях, що включені до Міжнародних наукометричних баз; 1 стаття – у науковому виданні, включеному до Міжнародних наукометричних баз; 3 статті – у зарубіжних періодичних фахових виданнях, 10 – матеріали науково-практичних конференцій.

Структура і об'єм роботи: дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел, що складає 214 найменувань (з них 9 – англійською мовою), 8 додатків. Дисертація містить 4 таблиці та 32 рисунки, уміщених на 14 сторінках. Основний зміст дисертації викладено на 168 сторінках, загальний обсяг дисертації складає 292 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначено мету, сформульовано припущення, завдання дослідження, об'єкт, предмет, теоретико-методологічну та методичну базу дослідження, наукову новизну та практичне значення роботи. Подано відомості про впровадження отриманих результатів і публікації за темою дисертації. Наводяться дані про структуру роботи.

У першому розділі *«Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми емоційного інтелекту та його особливостей в осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки»* висвітлено стан досліджуваної проблеми; проведено теоретичний аналіз емоційного інтелекту осіб юнацького віку; визначено психологічний зміст і чинники схильності до віктимної поведінки; обґрунтовано зв'язок емоційного інтелекту із схильністю осіб юнацького віку до віктимної поведінки.

На основі узагальнення підходів до розуміння емоційного інтелекту (І Андрєєва, Р. Бар-Он, О. Власова, Г. Гарскова, Д. Гоулман, С. Дерев'янка, Д. Карузо, Н. Коврига, Д. Люсін, Дж. Майєр, Е. Носенко, П. Селовей, О. Яковлева та ін.) уточнено сутність даного поняття як здатності до розуміння емоцій (власних та інших людей), прояву емоцій адекватно до ситуації та управління емоційною сферою тощо. Показано, що розвинений емоційний інтелект як стійка ментальна здатність переважно розглядається як позитивний фактор міжособистісної взаємодії

(П. Селовей, Дж. Майер, Д. Люсін та ін.). До структури емоційного інтелекту дослідники включають: здатність до усвідомленої регуляції емоцій, розуміння (осмислення) емоцій, асиміляцію емоцій у мисленні, розпізнавання та прояв емоцій, уміння не піддаватися стресу тощо (І. Андрєєва, Р. Бар-Он, Д. Гоулман та ін.).

Проаналізовано основні підходи до вивчення проблеми схильності особистості до віктимної поведінки, що пов'язані з: *набуттям віктимності з раннього дитинства* (А. Адлер, Дж. Боулбі, Е. Еріксон, Г. Салліван, К. Хорні, З. Фройд та ін.); *патернами поведінки, що отримані генетичним шляхом* (Ч. Тойч, М. Шакурова та ін.); *властивостями особистості соціального та індивідуального характеру* (Т. Вакуліч, О. Дроздов, А. Маслоу, В. Папуша, В. Полубінський, М. Скок, Л. Франк та ін.); *особливостями самосвідомості та саморегуляції* (Дж. Брунер, Т. Вакуліч, У. Ріверс, М. Селігман та ін.); *соціальним навчінням* (А. Бандура, У. Бронфенбреннер, В. Лебедів, В. Орлов, В. Панов, Дж. Роттер, Б. Скіннер, Дж. Уотсон та ін.).

Теоретично доведено, що найбільш доцільним у контексті досліджуваної проблеми є комплексний підхід, що містить окремі положення різних підходів та дозволяє системно вивчити *схильність до віктимної поведінки* як властивість особистості, що виявляється в низькій самооцінці та негативному ставленні до себе аж до відчуття власної неповноцінності; підвищеному почутті тривожності, хворобливому ставленні до критики; труднощах при подоланні тиску оточуючих, переживанні власних емоцій; установці на власну безпорадність, схильності брати на себе відповідальність за почуття та стани іншої людини, що зумовлюють підвищену готовність до засвоєння віктимних стереотипів та патернів поведінки.

Проаналізовано *вікові особливості юнацького віку* (певна внутрішня кризовість, зміст якої пов'язаний з проблемою професійного й особистісного самовизначення; відкриття та рефлексування свого внутрішнього світу; граничність і невизначеність соціального стану юнацтва; протиріччя, пов'язані з перебудовою механізмів соціального контролю та ін.), що можуть зумовити виникнення схильності юнаків і юнок до віктимної поведінки. Показано, що *схильність до віктимної поведінки осіб юнацького віку* проявляється у: підвищеній тривожності (І. Андрєєва, О. Дьяченко, М. Лісіна та ін.), нерішучості, пасивності, надмірної сугестивності (Г. Бурменская, С. Кара-Мурза, та ін.), збудливості, невмінні розуміти власні почуття, нездатності вибудовувати адекватні відносини з оточуючими (А. Адлер, Е. Еріксон, А. Репецька та ін.), високому ступені залежності від інших людей (А. Адлер, О. Бондарчук, Е. Ейдемилер, А. Співаковська та ін.), зниженій здатності до саморегуляції, самомотивації, самооцінки (А. Бандура, Є. Ільїн, З. Фройд та ін.), підвищеному почутті фрустрації, що й робить особистість особливо вразливою перед певними обставинами.

З урахуванням вікових особливостей юнацтва визначено сутність поняття «емоційний інтелект осіб юнацького віку» як особистісного утворення, що забезпечує значне розширення кола чинників, здатних викликати емоційний відгук; емоційну забарвленість особистісно-значущих відносин юнаків і юнок (морально-етичних почуттів, потреби в дружбі й любові), підвищення їх самоконтролю та саморегуляції тощо.

Теоретично обґрунтовано взаємозв'язок емоційного інтелекту та схильності особистості до віктимної поведінки. Показано, що емоційний інтелект зумовлює більш високу адаптивність та ефективність у спілкуванні та діяльності, контроль психічних станів, душевну гармонію і тим самим знижує ризик формування схильності до віктимної поведінки (Л. Аверченко, І. Андреева, Р. Бар-Он, Д. Гоулман, Н. Коврига, Д. Крамер, Дж. Мейер, А. Родіонова, П. Селовей, М. Торп та ін.). Теоретично визначено, що психологічні особливості емоційного інтелекту осіб, схильних до віктимної поведінки зумовлені рядом чинників, а саме: 1) *соціально-психологічних* (особливості взаємовідносин у сім'ї; досвід спілкування з батьками, педагогами, однолітками, у тому числі, у неформальних молодіжних об'єднаннях (О. Бондарчук, Л. Радзіховський, А. Реан та ін.), маніпулятивні техніки впливу, що використовуються ЗМІ (С. Кара-Мурза, А. Моль, Г. Шиллер та ін.), сугестивність, почуття самотності (О. Єлисеєв, І. Журлова та ін.), 2) *індивідуально-психологічних* (певні риси характеру особистості: тривожність, пасивність, нерішучість (Г. Айзенк, Дж. Брунер, В. Полубінський, Л. Франк та ін.), властивості темпераменту (слабкість нервової системи, надмірна чутливість (Г. Айзенк, Т. Вакуліч, В. Папуша та ін.), негативне самоствалення та занижена самооцінка; тип гендерної ідентичності (С. Бем, А. Маслоу, К. Роджерс К. Юнг та ін.); 3) *психофізіологічних*: інвалідність (Е. Алауханов, А. Репецька та ін.).

Визначені теоретичні положення було покладено в основу емпіричного дослідження психологічних особливостей емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки.

У другому розділі «Емпіричне дослідження психологічних особливостей емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки» викладено загальну стратегію емпіричного дослідження, обґрунтовано добір діагностичного інструментарію та якісні й кількісні результати вивчення психологічних особливостей емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки.

Завдання констатувального етапу емпіричного дослідження:

1) виявити особливості проявів схильності до віктимної поведінки в юнацькому віці;

2) експериментально дослідити психологічні особливості емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки;

3) визначити специфіку взаємозв'язку проявів віктимності та емоційного інтелекту в юнацькому віці.

На першому підетапі емпіричного дослідження за методикою О. Андроннікової встановлено розподіл досліджуваних за рівнями схильності до окремих різновидів віктимної поведінки (табл. 1).

З табл. 1 видно, що особливо вираженими є схильність до саморуйнівної та некритичної віктимної поведінки, високий рівень яких виявлено у 29,2 %, і 16,8 % досліджуваних осіб юнацького віку відповідно. Дещо менше виражені схильність до агресивної віктимної й залежної та безпорадної поведінки, високий рівень яких виявлений відповідно у 9,8 % і 9,0 % досліджуваних. Щодо схильності до гіперсоціальної поведінки переважна більшість досліджуваних осіб юнацького віку

(75,4 %) характеризуються середнім рівнем її вираженості, тоді як високий рівень практично відсутній.

Таблиця 1

Розподіл досліджуваних осіб юнацького віку за рівнями схильності до віктимної поведінки

Прояви віктимної поведінки	Рівні схильності, кількість досліджуваних у %		
	Низький	Середній	Високий
Агресивна віктимна	71,2	19,0	9,8
Саморуйнівна	45,0	25,8	29,2
Гіперсоціальна	11,8	87,3	0,9
Залежна та безпорадна	71,5	19,5	9,0
Некритична	51,0	32,2	16,8
Реалізована віктимність	22,5	75,6	1,9

За узагальненням одержаних результатів виокремлено три *рівні схильності досліджуваних до віктимної поведінки*: високий, середній, низький. Високий рівень схильності до віктимної поведінки визначався в разі наявності середнього або високого рівнів реалізованої віктимності та принаймні одного високого рівня за певним видом схильності до віктимної поведінки. Низький рівень схильності до віктимної поведінки констатувався за низьких рівнів реалізованої віктимності та переважно низьких рівнів схильності до віктимної поведінки (допускалася наявність 1 середнього рівня). Усі інші співвідношення показників було віднесено до середнього рівня схильності до віктимної поведінки. У результаті виявлено, що 38,1 % досліджуваних осіб юнацького віку характеризуються високим рівнем схильності до віктимної поведінки, 45,6 % – середнім і лише 16,3 % – низьким.

При цьому виявлено, що показники схильності до віктимної поведінки вище у респондентів, молодших за *віком* ($p < 0,01$). Констатовано, що *юнаки* більш схильні до агресивної, саморуйнівної та гіперсоціальної віктимної поведінки, вище у них й показники реалізованої віктимності, натомість *юнки* більш, ніж юнаки, схильні до залежної та безпорадної поведінки ($p < 0,01$).

Констатовано статистично значущі відмінності схильності до віктимної поведінки осіб юнацького віку залежно від *міся народження*: показники схильності осіб юнацького віку до агресивної віктимної поведінки вище у тих досліджуваних, які народилися і проживають у місті, насамперед у юнок ($p < 0,05$). Натомість схильність до гіперсоціальної поведінки вище в осіб, які народилися й проживають у селі ($p < 0,01$).

Показано особливості схильності до віктимної поведінки осіб юнацького віку залежно від *складу сім'ї*: у неповній сім'ї така схильність вище ($p < 0,05$), насамперед у юнаків (особливо до агресивної, саморуйнівної та некритичної віктимної поведінки). Щодо *порядку народження* (на рівні тенденції) менша схильність до віктимної поведінки виявлена в осіб юнацького віку, які були народжені першими ($p < 0,01$). Більшу схильність до віктимної поведінки виявлено в тих, хто має сиблінгів, особливо відмінної від них статі ($p < 0,01$).

Констатовано відмінності у схильності до віктимної поведінки осіб юнацького віку залежно від *освіти батьків*: у досліджуваних, чиї батьки мають вищу освіту, схильність до віктимної, насамперед до залежної та безпорадної поведінки вище ($p < 0,01$).

Щодо *виду майбутньої професійної діяльності* – найвищі показники схильності до різних видів віктимної поведінки виявлені у майбутніх психологів (особливо до саморуйнівної), найменша – у майбутніх юристів. Загальний показник віктимної поведінки є нижчим у майбутніх юристів порівняно з іншими досліджуваними ($p < 0,01$), що може бути пояснено специфікою їхньої майбутньої професійної діяльності.

На наступному підетапі емпіричного дослідження за методикою Н. Холла визначено *кількісні показники емоційного інтелекту* досліджуваних осіб юнацького віку (табл. 2).

Таблиця 2

Кількісні показники емоційного інтелекту осіб юнацького віку

Показники емоційного інтелекту	Бали, у середньому
Емоційна обізнаність	8,65
Управління своїми емоціями	1,18
Самотивація	7,20
Емпатія	8,83
Здатність до розпізнавання емоцій інших людей	7,95
Загальний показник	34,2

Виявлено, що загальний показник емоційного інтелекту осіб юнацького віку є доволі низьким і складає у середньому 34,2 бали. Це стосується і його парціальних складових, лише емпатія має дещо вищі показники (8,83 бали у середньому). У цілому визначено, що показники емоційного інтелекту (на рівні тенденції) вище у юнаків, ніж у юнок. Це відбувається за рахунок вищих показників «*управління своїми емоціями*» ($p < 0,05$), «*емоційна обізнаність*» ($p < 0,05$) та «*самотивація*» (на рівні тенденції).

Констатовано гендерно-вікові особливості парціальних показників емоційного інтелекту: особи юнацького віку старші за віком, виявляють більшу здатність до «*управління власними емоціями*» (особливо юнаки, $p < 0,01$), натомість юнки мають вищі показники «*емпатії*» ($p < 0,01$).

Залежно від обраної спеціальності досліджуваних визначено, що майбутні психологи мають дещо вищі показники «*управління своїми емоціями*» і «*здатність до розпізнавання емоцій інших людей*» порівняно з іншими досліджуваними ($p < 0,01$).

Вищий рівень емоційного інтелекту виявлено у випадку досліджуваних, які мають різну стать з сиблінгами ($p < 0,05$); у досліджуваних жителів селища міського типу, ніж містян і жителів села ($p < 0,01$); при цьому від освіти батьків рівень емоційного інтелекту осіб юнацького віку не залежить.

За результатами дисперсійного аналізу досліджено особливості емоційного інтелекту осіб з різними рівнями схильності до віктимної поведінки. Так, особи з високим рівнем схильності до *агресивної віктимної поведінки* характеризуються низькими показниками емоційного інтелекту та, особливо, його парціальним показником «управління своїми емоціями» ($p < 0,01$). Такі люди легко піддаються емоціям, особливо негативного характеру, яскраво їх висловлюють, доміантні, нетерплячі, запальні, в результаті виявленої агресії в формі нападу чи іншої провокуючої поведінки можуть потрапляти в неприємні й небезпечні для життя і здоров'я ситуації.

Низький рівень емоційного інтелекту виявлений в осіб юнацького віку, які схильні до *гіперсоціальної поведінки*, особливо за такими парціальними значеннями як «емоційна обізнаність» ($p < 0,05$) і «емпатія» ($p < 0,01$). На нашу думку, це пов'язано з так званім гіперсоціальним типом виховання в сім'ї, коли головне правило – «бути гарним завжди і скрізь», виявляти слухняність (О. Бондарчук, Є. Ільїн та ін.). Результат – гіперсоціальна поведінка, що є жертвовною, такою, що соціально схвалюється. Такі особи прагнуть бути «правильними», нерідко вплутуються в «чужі» конфлікти, бажаючи навести справедливість і тим самим наражаючи себе на небезпеку.

Крім того, низький рівень емоційного інтелекту констатовано в досліджуваних, які продемонстрували схильність до *залежної та безпорадної віктимної поведінки* ($p < 0,05$), особливо за шкалами «управління своїми емоціями» ($p < 0,05$), «самотивація» ($p < 0,01$) та «здатність до розпізнавання емоцій інших людей» ($p < 0,01$). Такі особи не вміють керувати власними емоціями, мають низьку здатність до розпізнавання емоцій інших людей, і, в силу пасивної моделі поведінки, зазвичай не чинять опору оточуючим.

Натомість, представники юнацтва, схильні до *саморуїнної віктимної поведінки*, мають високий емоційний інтелект ($p < 0,01$), особливо за шкалами «емоційна обізнаність» ($p < 0,01$) та «здатність до розпізнавання емоцій інших людей» ($p < 0,05$). Подібні результати виявлено й щодо схильності до *некритичної віктимної поведінки*. Такі особи більш ніж інші обізнані щодо свого внутрішнього стану та емоцій інших людей, що в поєднанні з низькими показниками здатності управляти своїми емоціями, може спричинити надмірну емоційну напругу і, як наслідок, прагнення її зменшити через заподіяння шкоди собі (пияцтво, алкоголізм, ризикована сексуальна поведінка та ін.). Одержані результати певною мірою узгоджуються з даними, отриманими О. Бондарчук, Т. Калязіною, за якими обдаровані підлітки з високими показниками інтелекту мають вищу схильність до саморуїнної поведінки, ніж підлітки з низьким інтелектом.

Щодо *реалізованої віктимної поведінки*, особи, які її продемонстрували, мають низький рівень емоційного інтелекту (на рівні тенденції $p = 0,068$) водночас із високим рівнем емпатії ($p < 0,01$). Можна зробити припущення, що співпереживання, глибоке розуміння емоційного стану інших людей, проникнення у їх почуття у поєднанні із недостатнім розумінням власних почуттів та управління ними може зумовити необдумані дії спонтанного характеру й потрапляння в неприємні або навіть небезпечні для власного здоров'я та життя ситуації.

За результатами кореляційно-регресійного аналізу за методом PLUM (порядкова регресія, функціональний зв'язок Коші) встановлено психологічні особливості емоційного інтелекту осіб, схильних до віктимної поведінки, зумовлені рядом *індивідуально-психологічних* (тип темпераменту, тип гендерної ідентичності, потреба у нових враженнях, самооцінка і самоствавлення, ступень управління власним життям) та *соціально-психологічних* (міжособистісна залежність, сугестивність, відчуття самотності, почуття емоційного благополуччя і захищеності, що пов'язані з кліматом у сім'ї) чинників.

Так, особи, з високим рівнем схильності до *агресивної віктимної поведінки*, характеризуються окрім низького рівня емоційного інтелекту ($p < 0,01$), заниженою самооцінкою та самоствавленням ($p < 0,05$), низьким ступенем управління власним життям ($p < 0,01$); середнім рівнем міжособистісної залежності ($p < 0,01$) та сугестивності ($p < 0,01$), низьким рівнем почуття емоційного благополуччя і захищеності, що пов'язані з кліматом у сім'ї ($p < 0,01$).

У випадку схильності до *гіперсоціальної поведінки* йдеться про низькі показники емоційного інтелекту ($p < 0,01$) водночас із маскуліним ($p < 0,01$) та андрогінним ($p < 0,01$) типами гендерної ідентичності; флегматичним ($p < 0,05$) і меланхолійним типами темпераменту ($p < 0,01$); низькими рівнями самооцінки і самоствавлення ($p < 0,01$) та середнім ступенем управління власним життям ($p < 0,01$).

Особи, з високим рівнем схильності до *залежної і безпорадної поведінки* характеризуються, окрім низького рівня емоційного інтелекту, флегматичним ($p < 0,05$) і меланхолійним типами темпераменту ($p < 0,05$); низьким та середнім рівнями самооцінки й самоствавлення ($p < 0,05$) тощо.

На схильності до *реалізованої віктимності* позначаються: низький рівень емоційного інтелекту (на рівні тенденції, $p = 0,068$) та високій рівень емпатії ($p < 0,01$); маскуліний тип гендерної ідентичності ($p < 0,01$), середній рівень потреби у нових враженнях ($p < 0,05$), низький та середній рівні самооцінки та самоствавлення ($p < 0,01$).

Натомість досліджувані, схильні до *саморуйнівної поведінки*, наряду з високими показниками емоційного інтелекту ($p < 0,01$) характеризуються маскуліним типом гендерної ідентичності ($p < 0,01$), зниженими самооцінкою й самоствавленням ($p < 0,01$), низьким ступенем управління власним життям ($p < 0,05$) тощо.

Щодо схильності до *некритичної віктимної поведінки* доволі високі показники емоційного інтелекту ($p < 0,01$) поєднуються з флегматичним ($p < 0,01$) і меланхолійним типами темпераменту ($p < 0,01$); низьким та середнім рівнями потреби у нових враженнях ($p < 0,01$); низьким ступенем управління власним життям ($p < 0,01$); низьким та середнім рівнями почуття збалансованості внутрішнього клімату ($p < 0,05$; $p < 0,01$) тощо.

Отже, виявлені психологічні особливості емоційного інтелекту юнаків досліджуваної групи засвідчили доцільність розробки спеціальної психологічної програми розвитку емоційного інтелекту осіб юнацького віку, що сприятиме водночас зниженню схильності до віктимної поведінки.

У третьому розділі *«Психолого-педагогічні засоби розвитку емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки»* представлено теоретичне обґрунтування та результати експериментальної перевірки психологічної програми розвитку емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки; подано методичні рекомендації практичним психологам щодо реалізації даної програми.

Теоретичним підґрунтям психологічної програми є, з одного боку, положення про новоутворення юнацького віку в емоційній сфері, пов'язані із зростанням її керованості та контрольованості, зменшенням вмісту афективних реакцій (І. Кон, Р. Павелків, Л. Подоляк та ін.); а, з іншого, – можливість розвитку емоційного інтелекту за відносно стислий проміжок часу завдяки використанню активних групових психологічних методів навчання (І. Андрєєва, П. Селовеї та ін.).

Ураховуючи результати теоретичного аналізу літератури і констатувального експерименту, розроблено та апробовано психологічну програму розвитку емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки, яка складалась з чотирьох модулів що включали авторські й модифіковані вправи. Модуль 1 *«Емоційна обізнаність»* спрямований на розвиток у осіб юнацького віку здатності усвідомлювати і визнавати власні емоції та їх наслідки. Модуль 2 *«Емоції інших людей»* спрямований на розвиток здатності розуміння емоцій людини при використанні нею різних каналів експресії: міміки, мови, вегетативної та рухової реакцій. Модуль 3 *«Керую собою»* спрямований на розвиток емоційної гнучкості (тобто, керування власними емоціями), вміння вибудовувати конструктивний діалог у напружених ситуаціях міжособистісної взаємодії. Модуль 4 *«Емпатія та / або міжособистісна залежність»* змістовно спрямований на розмежування в свідомості юнаків і юнок розуміння емпатії як співпереживання іншому, проникнення в його стан і міжособистісної залежності, яка формується на основі страху самотності й некритичному підлаштовуванні під емоції інших осіб, що може спричинити віктимну поведінку.

У рамках психологічної програми вправи розроблялись або модифікувались з урахуванням виявлених особливостей емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки. Використовувались активні методи і прийоми групової роботи, що забезпечують розвиток тих показників емоційного інтелекту, які сприяють зниженню схильності до віктимної поведінки. Йдеться про *активні групові: аналітичні вправи* («Розповідь про власну унікальність», «Лист до поганої емоції» та ін.); дискусія («Що ти бажаєш?», «Щира розмова», «Я потребую допомоги» та ін.); рольові ігри («Закінчи мою історію», «Подолання звинувачення» та ін.), *проективні техніки* (незавершені речення, обличчя на картинках та їх аналіз) і *психотерапевтичні прийоми*: ведення щоденника, казкотерапія і малювання за мотивами казки, прослуховування класичної музики та ін.).

Програма була реалізована у вигляді тренінгу загальною кількістю 45 год. у позанавчальній роботі, з яких – 30 год. групових занять, 15 год. – індивідуальна самостійна робота, що передбачала виконання домашніх завдань. Заняття проводилися 1 раз на тиждень по 3 години кожне, форма занять групова.

Формувальний експеримент тривав 2015–2016 рр. на базі Національного авіаційного університету у м. Києві. У дослідженні взяли участь 48 осіб юнацького

віку – студентів даного ВНЗ, які виявили бажання розвинути емоційний інтелект. З них 24 особи утворили експериментальну групу, що складалася з двох підгруп по 12 осіб, в якій було реалізовано авторську психологічну програму розвитку емоційного інтелекту, а інші 24 особи були включені до контрольної групи, в якій навчальний процес мав виключно традиційний характер. Учасники експериментальної та контрольної груп не відрізнялися за рівнями емоційного інтелекту та схильності до віктимної поведінки, які до та після формувального експерименту оцінювались за тими самими показниками й методиками, що і на констатувальному етапі дослідження.

Проведений аналіз результатів апробації психологічної програми розвитку емоційного інтелекту осіб, схильних до віктимної поведінки, довів її ефективність (табл. 3).

Таблиця 3

Рівні емоційного інтелекту в експериментальній і контрольній групах осіб юнацького віку до і після формувального експерименту

Групи	Рівні та показники розвитку (кількість досліджуваних, у %)					
	До формувального експерименту			Після формувального експерименту		
	Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий
Контрольна	62,5	33,3	4,2	58,3	33,3	8,3
Експериментальна	58,3	37,5	4,2	8,3*	79,2*	12,5*

Примітка. * – відмінності значущі на рівні $p < 0,05$

Так, як видно з даних табл. 3, за результатами порівняльного аналізу першого (до формувального експерименту) та другого (після формувального експерименту) зрізів зафіксовано статистично значущі позитивні зміни у рівнях розвитку емоційного інтелекту досліджуваних з експериментальної групи ($p < 0,05$), у той час, як у контрольній групі таких змін зафіксовано не було.

Крім того, в учасників експериментальної групи виявлено тенденцію до зниження рівнів схильності до віктимної поведінки. Зокрема, йдеться про зменшення кількості учасників експериментальної групи з високим рівнем схильності до віктимної поведінки з 20,8 % до 4,2 % і зростання з низьким рівнем – від 29,2 % до 41,7 %.

Водночас у контрольній групі статистично значущих змін у рівнях схильності до віктимної поведінки не виявлено.

На основі узагальнення результатів теоретичного аналізу та емпіричного дослідження розроблено методичні рекомендації щодо розвитку емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне обґрунтування й експериментально вивчено психологічні особливості емоційного інтелекту осіб юнацького віку,

схильних до віктимної поведінки, запропоновано програму й методичні рекомендації щодо його розвитку з урахуванням виявлених особливостей.

1. Кризові явища сучасного суспільства зумовлюють підвищення рівня віктимної поведінки людей і особливо осіб юнацького віку як комплексної властивості особистості, яка виявляється в установці на низьку самооцінку та негативному ставленні до себе аж до відчуття власної неповноцінності; підвищеному почутті тривожності, хворобливому ставленні до критики; труднощам при подоланні тиску оточуючих, переживанні власних емоцій; установці на власну безпорадність, схильність брати на себе відповідальність за почуття та стани іншої людини, що зумовлюють підвищену готовність до засвоєння віктимних стереотипів та патернів поведінки.

Схильність до віктимної поведінки в юнацькому віці зумовлено такими специфічними особливостями юнацького віку як певна внутрішня кризовість, зміст якої пов'язаний з процесами як професійного, так і особистісного самовизначення; відкриття й рефлексування свого внутрішнього світу; граничність та невизначеність соціального стану юнацтва; протиріччя, зумовлені перебудовою механізмів соціального контролю та ін.

Емоційний інтелект осіб юнацького віку визначається нами як особистісне утворення, що забезпечує значне розширення кола чинників, здатних викликати емоційний відгук; емоційну забарвленість особистісно-значущих відносин юнаків і юнок (морально-етичних почуттів, потреби в дружбі й любові), підвищення їх самоконтролю та саморегуляції.

2. Теоретично обґрунтовано взаємозв'язок емоційного інтелекту та схильності особистості до віктимної поведінки. Показано, що високий рівень емоційного інтелекту сприяє більш високій адаптивності та ефективності у спілкуванні та діяльності, контролю психічних станів, душевній гармонії, зменшує ризик формування схильності до віктимної поведінки. Виокремлено чинники, що зумовлюють психологічні особливості емоційного інтелекту осіб, схильних до віктимної поведінки: соціально-психологічні (особливості взаємовідносин у сім'ї; досвід спілкування з батьками, педагогами, однолітками, у тому числі, у неформальних молодіжних об'єднаннях; сугестивність, почуття самотності тощо), індивідуально-психологічні (риса характеру особистості: тривожність, пасивність, нерішучість; властивості темпераменту: слабкість нервової системи, надмірна чутливість та ін., негативне самоставлення та занижена самооцінка; тип гендерної ідентичності) та психофізіологічні (інвалідність) тощо.

3. Емпірично виявлено високий, середній та низький рівні схильності до віктимної поведінки. Високий рівень схильності до віктимної поведінки проявляється у значній кількості (понад третини) осіб юнацького віку, а середній – приблизно у половині досліджуваних юнаків і юнок. Лише кожний шостий із досліджуваних осіб юнацького віку характеризується низьким рівнем схильності до віктимної поведінки. Особливо вираженими є схильність до саморуйнівної та некритичної поведінки.

Охарактеризовано особливості схильності осіб юнацького віку до віктимної поведінки залежно від: 1) статі (юнаки більш схильні до агресивної, саморуйнівної, гіперсоціальної віктимної поведінки та до реалізованої віктимності, а юнки – до

залежної та безпорадної); 2) місця народження (особи юнацького віку, які народжені в місті, більш схильні до агресивної віктимної поведінки, у селі – до гіперсоціальної); 3) складу, порядку народження і статі дітей у сім'ї (особи юнацького віку, які народжені у неповній сім'ї, більш схильні до агресивної, саморуйнівної та некритичної поведінки, особливо юнаки; особи, які були народжені першими, менш схильні до реалізованої віктимності; натомість, більш схильні – ті, хто мають різну стать із сиблінгами); 4) освіти батьків (особи юнацького віку, в яких батьки мають вищу освіту, більш схильні до залежної та безпорадної віктимної поведінки); 5) майбутньої професійної діяльності досліджуваних юнаків (найвищі показники схильності до різних видів віктимної поведінки виявлені у майбутніх психологів, а найменші – у майбутніх юристів).

4. Визначено психологічні особливості емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки. Виявлено, що емоційний інтелект пов'язаний не з схильністю до віктимної поведінки загалом, а лише з окремими її різновидами, зокрема, зі схильністю до агресивної поведінки, саморуйнівної, гіперсоціальної, залежної й безпорадної поведінки та некритичної поведінки тощо.

При цьому низьким рівнем емоційного інтелекту характеризуються особи, схильні до: 1) агресивної поведінки (особливо за шкалою «управління своїми емоціями»); 2) гіперсоціальної поведінки (особливо за шкалами «емоційної обізнаності» і «емпатії»); 3) залежної і безпорадної поведінки (особливо за шкалами, «управління своїми емоціями», «самотивації» та «здатності до розпізнавання емоцій інших людей»). Натомість у схильних до саморуйнівної та некритичної поведінки виявлено високі показники емоційного інтелекту, особливо за шкалами «емоційна обізнаність» та «здатність до розпізнавання емоцій інших людей». Щодо реалізованої віктимної поведінки, йдеться про низький рівень емоційного інтелекту водночас із доволі високим рівнем розвитку емпатії осіб юнацького віку.

5. Низькі показники емоційного інтелекту у переважній кількості осіб юнацького віку з віктимною поведінкою зумовили пошук шляхів його розвитку. Теоретичним обґрунтуванням програми розвитку емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки виступили положення про новоутворення юнацького віку в емоційній сфері, пов'язані із зростанням її керованості та контрольованості, зменшенням вмісту афективних реакцій; можливість розвитку емоційного інтелекту за відносно стислий проміжок часу завдяки використанню активних групових психологічних методів навчання.

Ефективність авторської психологічної програми розвитку емоційного інтелекту осіб, схильних до віктимної поведінки, проявилась у розширенні їх уявлень про емоційний інтелект і його роль у власній життєдіяльності; виробленні умінь управління власними емоціями; розуміння емоцій інших людей, зниженню схильності до віктимної поведінки тощо.

Розроблено методичні рекомендації для практичних психологів щодо розвитку емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки, з урахуванням виявлених психологічних особливостей.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної теми. У *перспективі* актуальним уявляється поглиблене вивчення чинників становлення емоційного інтелекту осіб юнацького віку; дослідження психологічної готовності

майбутніх психологів до розвитку емоційного інтелекту осіб різного віку, схильних до віктимної поведінки; психологічних умов підготовки майбутніх психологів до такої роботи тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у вітчизняних періодичних фахових виданнях:

1. Бантишева О. О. Основні підходи до дослідження проблеми схильності особистості до віктимної поведінки / О. О. Бантишева // Вісник післядипломної освіти : зб. наук. пр. / Ун-т менедж. освіти НАПН України. – К. : АТОПОЛ, 2014. – 264 с. – С. 164–175.

2. Бантишева О. О. Психологічний зміст і чинники схильності осіб юнацького віку до віктимної поведінки / О. О. Бантишева // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – К., 2014. – Т. 11, вип. 11, ч. 1. – 488 с. – С. 69–80.

3. Бантишева О. О. Взаємозв'язок емоційного інтелекту зі схильністю осіб юнацького віку до віктимної поведінки / О. О. Бантишева // Вісник ЧДПУ ім. Т. Г. Шевченка. – 2014. – 227 с. – С. 25–30.

4. Бантишева О. О. Особливості схильності осіб юнацького віку до віктимної поведінки залежно від майбутньої професії / О. О. Бантишева // Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. Сер. «Психологічні науки». – Херсон, 2016. – № 11. – 63 с. – С. 7–12.

5. Бантишева О. О. Особливості смисложиттєвих орієнтацій осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки / О. О. Бантишева // Теоретичні і прикладні проблеми психології. – Сєверодонецьк, 2015. – Т. 3, № 3 (38). – 345 с. – С. 15–27.

Статті у збірниках, включених до міжнародних наукометричних баз:

6. Бантишева О. О. Методика дослідження психологічних особливостей емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки / О. О. Бантишева // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – 2015. – № 28. – 735 с. – С. 36–54.

7. Бантишева О. О. Особливості та чинники емоційного інтелекту осіб юнацького віку. / О. О. Бантишева // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – 2015. – № 30. – 811 с. – С. 61–78.

8. Бантишева О. О. Гендерно-вікові особливості схильності осіб юнацького віку до віктимної поведінки / О. О. Бантишева // Молодий вчений. – Херсон, 2016. – Ч. 2, № 1(28). – 156 с. – С. 132–136.

Статті у зарубіжних періодичних фахових виданнях

9. Бантишева О. О. Емоційний інтелект та інші чинники схильності до віктимної поведінки осіб юнацького віку / О. О. Бантишева // Global scientific unity 2014. – Prague (Czech Republic) : Publishing Center of The International Scientific Association «Science&Genesis». – Copenhagen, 2014. – 255 p. – P. 63–71.

10. Бантишева О. О. Емоційний інтелект як чинник попередження схильності до віктимної поведінки осіб юнацького віку та особливий чинник якісного існування

особистості / О. О. Бантишева, О. І. Бондарчук. – Geneva (Switzerland) : Publishing Center of the European Association of pedagogues and psychologists Science, 2014. – P. 107–114.

11. Бантишева О. О. Соціально-демографічні особливості схильності осіб юнацького віку до віктимної поведінки / О. О. Бантишева // *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)*. – Варшава, Польща, 2016. – P. 193. – P. 124–132.

Матеріали конференцій:

12. Бантишева О. О. Психологічні прояви емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки / О. О. Бантишева // Матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. «Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми», 15 берез. 2013 р. – К. : Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2013. – 35 с. – С. 26.

13. Бантишева О. О. Соціально-психологічні чинники схильності осіб до віктимної поведінки / О. О. Бантишева // Зб. статей учасників XXIII Всеукраїнської наук.-практ. конф. – Запоріжжя, 2013. – 92 с. – С. 31–35.

14. Бантишева О. О. Фактори схильності особистості до віктимної поведінки / О. О. Бантишева // Четверті Сіверянські соціально-психологічні читання. Матеріали Всеукр. ювілейної наук. конф., яка присвячена 20-річчю відкриття університетської кафедри психології у Чернігівському нац. пед. університеті імені Т. Г. Шевченка. – Чернігів, 2013. – 155 с. – С. 13–15.

15. Бантишева О. О. Теоретичний аналіз підходів до дослідження формування схильності до феномену віктимної поведінки особистості / О. О. Бантишева // Матер. II Междунар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми вищої професійної освіти», 20 берез. 2014 р. – К. : НАУ, 2013. – 213 с. – С. 18–19.

16. Бантишева О. О. Емоційний інтелект та чинники, що впливають на рівень його розвитку / О. О. Бантишева // Перспективні напрямки світової науки : зб. статей учасників Двадцять восьмої міжнар. наук.-практ. конф. «Інноваційний потенціал світової науки – XXI сторіччя», 08–13 жовт. 2014 р. – Т. 1. Науки гуманітарного циклу. – Запоріжжя, 2014. – 74 с. – С. 12–15.

17. Бантишева О. О. Дослідження психологічних особливостей емоційного інтелекту як чинника попередження схильності до віктимної поведінки [електронний ресурс] / О. О. Бантишева // Зб. наук. пр. Переяслав-Хмельницького держ. пед. ун-ту ім. Г. Сковороди, 2014. – 299 с. – С. 208–209. Режим доступу : <http://conferences.neasmo.org.ua/>

18. Бантишева О. О. Огляд методики діагностики особливостей емоційного інтелекту осіб юнацького віку схильних до віктимної поведінки / О. О. Бантишева // Матер. III Междунар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми вищої професійної освіти», 19 березня 2013 р. – К. : НАУ, 2015. – 144 с. – С. 11.

19. Бантишева О. О. Емпіричне дослідження особливостей та чинників емоційного інтелекту осіб юнацького віку / О. О. Бантишева // Перспективні напрямки світової науки : зб. статей учасників Тридцять п'ятої Міжнар. наук.-практ. конф. «Інноваційний потенціал світової науки – XXI сторіччя», 24–27 листоп. 2015 р. – Запоріжжя, 2015. – 66 с. – С. 7–11.

20. Бантишева О. О. Дослідження особливостей розвитку соціально-психологічних характеристик осіб юнацького віку / О. О. Бантишева // Зб. наук. пр. НАУ за результатами участі у IV Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми вищої професійної освіти», (Київ, НАУ, 17 берез. 2016 р.) – К. : НАУ, 2016. – С. 11.

21. Бантишева О. О. Рекомендації щодо розвитку емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки / О. О. Бантишева // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «Сучасна педагогіка та психологія: від теорії до практики» (Запоріжжя, 26–27 серп. 2016 р.). – Запоріжжя, 2016. – 151 с. – С. 127–130.

АНОТАЦІЇ

Бантишева О. О. Психологічні особливості емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2017.

Дисертацію присвячено дослідженню психологічних особливостей емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки.

У роботі визначено теоретичні підходи до вивчення проблеми емоційного інтелекту осіб, схильних до віктимної поведінки. Уточнено сутність емоційного інтелекту, схильності до віктимної поведінки; вікову специфіку осіб юнацького віку, що може зумовити їх схильність до віктимної поведінки осіб; обґрунтовано взаємозв'язок емоційного інтелекту та схильності особистості до віктимної поведінки тощо.

Досліджено рівні (високий, середній низький) та гендерно-вікові, соціально-демографічні й організаційно-професійні особливості схильності осіб юнацького віку до віктимної поведінки, з одного боку, і емоційного інтелекту, з іншого. Виявлено психологічні особливості емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки. Визначено різну питому вагу складових емоційного інтелекту у формуванні схильності до віктимної поведінки осіб юнацького віку.

Обґрунтовано та апробовано програму й розроблено методичні рекомендації щодо розвитку емоційного інтелекту осіб, схильних до віктимної поведінки.

Ключові слова: емоційний інтелект, юнацький вік, віктимність, схильність до віктимної поведінки, агресивна поведінка, саморуйнівна поведінка, гіперсоціальна поведінка, залежна та безпорадна поведінка, некритична поведінка, реалізована віктимність,

Бантышева А. А. Психологические особенности эмоционального интеллекта лиц юношеского возраста, склонных к виктимному поведению. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2017.

Диссертация посвящена исследованию психологических особенностей эмоционального интеллекта лиц юношеского возраста, склонных к виктимному поведению.

В работе определены теоретические подходы к изучению проблемы эмоционального интеллекта личности, склонной к виктимному поведению. Уточнена сущность эмоционального интеллекта, склонности к виктимному поведению лиц юношеского возраста. Обоснована связь эмоционального интеллекта и склонности к виктимному поведению, обусловленная рядом социально-психологических (чувство недостаточного эмоционального благополучия и защищенности внутри семьи; межличностная зависимость и др.) и индивидуально-психологических (тип темперамента, уровень осмысленности жизни, тип гендерной идентичности и др.) факторов.

Определены уровни (высокий, средний, низкий) склонности к виктимному поведению, а также ее гендерно-возрастные особенности. Выявлены особенности склонности лиц юношеского возраста к виктимному поведению в зависимости от: 1) места рождения; 2) состава семьи, порядка рождения и пола детей; 3) образования родителей; 4) будущей профессии испытуемых и др.

Констатированы психологические особенности эмоционального интеллекта, лиц юношеского возраста склонных к виктимному поведению. Показано, что эмоциональный интеллект связан не со склонностью к виктимному поведению как таковому, а с отдельными его разновидностям, причем существует как прямая, так и обратная связи; установлено совокупное влияние эмоционального интеллекта и ряда индивидуально-психологических (тип темперамента, тип гендерной идентичности, потребность в новых впечатлениях, самооценка и самоотношение, степень управления собственной жизнью) и социально-психологических (межличностная зависимость, сугестивность, чувство одиночества, ощущение эмоционального благополучия и защищенности, которые связаны с климатом в семье) факторов склонности к виктимному поведению.

Обоснована и успешно опробована программа, а также представлены методические рекомендации по развитию эмоционального интеллекта лиц юношеского возраста, склонных к виктимному поведению, которые могут быть использованы преподавателями, психологами, социальными педагогами психологических служб различных учебных заведений и высших учебных заведений.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, юношеский возраст, виктимность, склонность к виктимному поведению, агрессивное поведение, саморазрушающее поведение, гиперсоциальное поведение, зависимо и беспомощное поведение, не критичное поведение, реализованная виктимность,

Bantysheva O. O. Psychological Peculiarities of Emotional Intelligence in Juveniles Having Propensity towards Victim Behaviour. – Manuscript.

Thesis for the Degree of Candidate of Psychological Sciences in specialty 19.00.07 – Pedagogical and Developmental Psychology. – Dragomanov National Pedagogical University. – Kyiv, 2017

The aim of this thesis is to study psychological peculiarities of the emotional intelligence in juveniles with propensity towards victim behaviour.

The work defines theoretical approaches to the study of the emotional intelligence in juveniles with propensity towards victim behaviour. It specifies the nature of the emotional intelligence, an inclination towards victim behaviour, the specificity of youthful age that might give rise to an inclination towards victim behaviour, substantiates the relation between emotional intelligence and propensity towards victim behaviour etc.

The author examines the levels of the propensity towards victim behaviour (high, medium and low). The author also examines gender / age-related, social / demographic and institutional / professional characteristics of the propensity to victim behaviour, on one hand, and of the emotional intelligence on the other hand. The work reveals psychological peculiarities of the emotional intelligence in juveniles with propensity towards victim behaviour and determines relative importance of the components which form the emotional intelligence for the development of such a propensity

A programme was substantiated and tested and the guidelines were worked out for the development of the emotional intelligence in juveniles with propensity towards victim behaviour.

Key words: emotional intelligence, juvenile age, victimhood, propensity towards victim behaviour, aggressive behaviour, self-destructive behaviour, hyper-social behaviour, dependable and helpless behaviour, uncritical behaviour, realized victimhood.

Підписано до друку 03.10.2017 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 89.

«Видавництво “Науковий світ”»[®]
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Казимира Малевича (Боженка), 23, оф. 414.
200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit23@ukr.net
Сайт: nsvit.cc.ua